

УДК 342.922(477)

КЕРІВНИК ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Зливко С.В., к. ю. н.,

доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу
Академія Державної пенітенціарної служби

У статті на основі наукових поглядів учених досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення таких понять, як «адміністративно-правові відносини» і «суб'єкт адміністративно-правових відносин». З урахуванням сучасних підходів до розуміння гармонізації взаємодії між публічною владою і людиною надано характеристику та проаналізовано особливості адміністративно-правових відносин. Доведено, що суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері виконання покарань є система фізичних та юридичних осіб, які наділені адміністративною правосуб'єктністю та забезпечують реалізацію державної пенітенціарної політики, а керівник як елемент системи суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Ключові слова: керівник, статус, статус керівника, система, адміністративно-правові відносини, суб'єкт адміністративно-правових відносин, сфера виконання покарань.

В статті на основі наукових поглядів учених досліджено теоретичні підходи до тлумачення таких понять, як «адміністративно-правові відносини» і «суб'єкт адміністративно-правових відносин». С урахуванням сучасних підходів до розуміння гармонізації взаємодії між публічною владою і людиною надано характеристику та проаналізовано особливості адміністративно-правових відносин. Доведено, що суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері виконання покарань є система фізичних та юридичних осіб, які наділені адміністративною правосуб'єктністю та забезпечують реалізацію державної пенітенціарної політики, а керівник як елемент системи суб'єктів адміністративно-правових відносин.

Ключевые слова: руководитель, статус, статус руководителя, система, административно-правовые отношения, субъект административно-правовых отношений, сфера исполнения наказаний.

Zlyvko S.V. HEAD AS AN ELEMENT OF SUBJECTS' SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS IN PENAL SYSTEM

The author investigates theoretical approaches as to interpretation of such terms as “administrative and legal relations” and “subject of administrative and legal relations” on the basis of the scientific views. Taking into account modern approaches to understanding harmonious cooperation between public power and an individual, the author characterizes and analyses the peculiarities of administrative and legal relations. The author proves that the subjects of administrative and legal relations in penal system are a system of private and juridical parties having administrative legal personality and providing implementation of the state penitentiary policy, and the head is an element of subjects system within administrative and legal relations.

Key words: head, status, head's status, system, administrative and legal relations, subject of administrative and legal relations, penal system.

Питання про суб'єктивний склад адміністративних відносин у будь-якій галузі права залишається актуальним для дослідників як загальнотеоретичної, так і галузевої фахової проблематики. Вивчення питань щодо визначення кола суб'єктів адміністративного права, з'ясування місця і ролі керівника у сфері виконання покарань як суб'єкта адміністративного права також є досить актуальним.

Постановка проблеми. Проблемою суб'єктного складу адміністративних право-відносин у будь-якій сфері суспільних відносин займався не одне покоління науковців. Проте це питання не є вичерпаним, оскільки органи публічної адміністрації постійно видозмінюються, реорганізуються, трансформуються та оптимізуються, відповідно, зазнають змін і їх адміністративно-правові статуси та місце в державному апараті. Не винятком у цьому сенсі стала і Державна кримінально-виконавча служба України. У такій ситуації відбувається постійна динаміка її компетенції та повноважень, що спонукає до необхідності нових досліджень. Адміністративні правовідносини, що виникають у сфері виконання по-

карань, також мають свою систему суб'єктів, які реалізують державну політику в цій сфері.

Вітчизняна пенітенціарна система упродовж двадцяти років української державності пройшла складний шлях становлення, на якому вона неодноразово зазнавала й продовжує зазнавати суттєвих змін, у зв'язку з чим актуалізується необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері. Новим поштовхом для активізації наукових досліджень у цій сфері стало ухвалення Постанови Кабінетом Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 [1], де мова йде про те, що з метою оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції, раціонального використання бюджетних коштів ліквідувати Державну пенітенціарну службу України, поклавши на Міністерство юстиції України завдання і функції з реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, а також відповідно до постанови Кабінету Міністрів № 348 від 18 травня 2016 р. «Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних



органів Міністерства юстиції» ліквідовуються як юридичні особи публічного права 24 територіальні органи (обласні) управління Державної пенітенціарної служби та утворюються як юридичні особи публічного права територіальні органи Міністерства юстиції – шість міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації [2, п. 1, 2].

На жаль, адміністративно-правова доктрина щодо статусу як міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації, так і статусу керівника в означеній сфері поки що не відповідає вимогам сьогодення, що зумовлено як новизною цієї проблематики, так і її складністю та поліаспектністю. Означені фактори зумовлюють актуальність теми дослідження, його значущість для адміністративно-правової теорії та практики.

Стан опрацювання проблеми. Дослідженню зазначеної у цій статті проблематики приділяли увагу: В.Б. Авер'янов, Г.В. Атаманчук, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Є.Ю. Бараш, А.О. Галай, І.П. Голосніченко, С.К. Гречанюк, Є.В. Додін, О.О. Дьомін С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Т.О. Мацелик, В.Ф. Пузирний, Ю.М. Старилов, М.М. Сикал, О.Г. Ткаченко, Ю.М. Фролов, В.В. Шуба, Ю.В. Щедрін, Д.В. Ягунов та інші.

Проте, на нашу думку, недостатньо уваги приділено саме визначенню керівника як елемента системи суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері виконання покарань.

Мета статті полягає у проведенні окремого дослідження з урахуванням загальнотеоретичних напрацювань особливостей адміністративно-правових відносин і керівника у сфері виконання покарань як суб'єкта адміністративно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу. Поняття адміністративних правовідносин зазнало кардинальних змін і, подолавши інерцію радянських стереотипів, постало якісно новим чинником у «людиноцентристській» парадигмі, у гармонізації взаємодії між публічною владою і людиною. [3, с. 101]. Тому ми розпочнемо дослідження зі з'ясування того, як у сучасному адміністративному праві розуміють поняття «адміністративно-правові відносини» та із визначення їх особливостей, на підставі чого отримаємо можливість дослідити такий їх елемент, як суб'єкт адміністративно-правових відносин, що виникають у сфері виконання покарань. Так, якщо узагальнити позиції з приводу поняття «адміністративно-правові відносини» деяких науковців, зокрема В.Б. Авер'янова, В.К. Колпакова, О.В. Кузьменка, О.І. Харитонові, Ю.М. Старілова, то можна відзначити, що, як правило, у науці адміністративного права відсутні істотні розбіжності щодо розуміння сутності та змісту формулювання визначення аналізованого поняття.

Ми поділяємо погляд на визначення цього поняття В.С. Шестака, який, враховуючи позиції вищезазначених науковців та узагальнюючи їх, зазначає, що під адміністративно-правовими відносинами варто розуміти врегульо-

вані нормами адміністративного права суспільні відносини управлінського характеру, зумовлені існуванням об'єктів публічного (в основному – державного) управління, які виникають, розвиваються та припиняють своє існування між представниками держави та іншими суб'єктами адміністративного права шляхом реалізації ними їх повноважень або суб'єктивних прав та виконання юридичних обов'язків, встановлених і гарантованих державою [4, с. 121].

У науковій літературі одночасно використовуються терміни «адміністративно-правові відносини», «адміністративні правовідносини», «адміністративні відносини», які, ми вважаємо, є синонімами, оскільки означають одне і те саме.

Ученими-адміністративістами визначаються різні особливості адміністративних відносин. Загалом же можна констатувати наявність у працях фахівців у галузі адміністративного права, з одного боку, певної єдності в загальних підходах до визначення особливостей адміністративно-правових відносин, а з іншого – відсутність достатньо чіткого і послідовного розмежування ознак та особливостей таких правовідносин.

Отже, узагальнивши погляди деяких науковців щодо особливостей адміністративно-правових відносин, можна зазначити, що вони полягають у такому:

1. Як для адміністративного права, так і для адміністративно-правових відносин характерна наявність великої кількості суб'єктів із різними повноваженнями, структурою та правовими властивостями.

2. Для суб'єктів адміністративно-правових відносин характерна зовнішня відокремленість, яка реалізується в їх адміністративно-правовому статусі [5, с. 90].

3. Передумовою вступу суб'єктів у конкретні адміністративно-правові відносини є наявність у них правосуб'єктності (правоздатності та дієздатності).

4. Обов'язки і права сторін в адміністративно-правових відносинах завжди пов'язані з практичним учиненням певних дій, зокрема, у сфері державного управління [6, с. 217].

5. Адміністративно-правові відносини є переважно виконавчо-розпорядчими: у вузькому розумінні суб'єкти публічного управління наділені владною компетенцією, а об'єкти зобов'язані виконувати їх законні вимоги; разом із цим за широкого підходу сторони адміністративно-правових відносин завжди мають суб'єктивні права та юридичні обов'язки, які взаємопов'язані між собою: кожному суб'єктивному праву однієї сторони відповідає юридичний обов'язок іншої, і навпаки.

6. Поведінка суб'єктів адміністративно-правових відносин регламентується нормами адміністративного законодавства.

7. Усіх можливих суб'єктів адміністративно-правових відносин можна об'єднати у дві групи: індивідуальних (фізичних осіб); колективних (як правило, юридичних осіб) [7, с. 147].

8. Для адміністративно-правових відносин характерно також і те, що у них повинен бути так званий «обов'язковий суб'єкт», тоб-

то суб'єкт, без якого таких відносин бути не може. Таким обов'язковим суб'єктом є орган виконавчої влади, його законний представник або керівник [8, с. 92].

9. Особлива галузь виникнення таких відносин. У разі виникнення подібних відносин створюються передумови для виникнення саме в цій галузі правових відносин особливого характеру.

10. Відносини можуть виникати всупереч волі або бажанню іншої сторони. Для органів виконавчої влади держави право вступати в такого роду відносини водночас є їх обов'язком.

11. Адміністративно-правові відносини можуть виникнути за ініціативи будь-якого суб'єкта адміністративного права, згода іншої сторони не є обов'язковою умовою для їх виникнення [6, с. 218].

12. Основною їх метою є забезпечення прав та свобод людини і громадянина, нормальне функціонування громадянського суспільства й держави.

13. Вони врегульовують широке коло суспільних відносин між публічною адміністрацією та об'єктами публічного управління.

14. Відносини мають свідомо-вольовий характер, адже держава за допомогою видання відповідних адміністративно-правових норм виражає свою волю народу України, учасники цих відносин здійснюють своє волевиявлення, усвідомлюють значення своїх дій та можуть нести за них відповідальність.

15. Адміністративно-правові відносини охороняються державою, яка сприяє здійсненню суб'єктивних публічних прав та юридичних обов'язків, а в разі правопорушення притягує винну особу до адміністративної чи іншої юридичної відповідальності.

Таким чином, вважаємо доцільним визначити адміністративно-правові відносини у сфері публічного адміністрування як урегульовані адміністративно-правовими нормами суспільні відносини, учасники яких наділені суб'єктивними правами і несуть юридичні обов'язки.

Адміністративними правовідносинами є врегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що виникають, змінюються чи припиняються у сфері державного управління [9 с. 126]. Відповідно, одним із ключових елементів структури адміністративно-правових відносин є її суб'єкти. Особливістю їх є те, що адміністративне право наділяє правосуб'єктністю (адміністративною правоздатністю, дієздатністю та деліктоздатністю) досить широке коло учасників таких правовідносин, оскільки, як зазначалося вище, норми адміністративного права врегульовують широке коло суспільних відносин, що виникають у процесі публічного адміністрування.

Тлумачний словник С.І. Ожегова та Н.Ю. Шведової визначає поняття «суб'єкт» як: «1) людину як носія певних властивостей; 2) фізичну або юридичну особу як носія юридичних прав та властивостей» [10, с. 177]. Великий енциклопедичний юридичний словник за редакцією Ю.С. Шемшученка містить таке визначення поняття «суб'єкт права»:

«Учасник правовідносин як носій юридичних прав і обов'язків, яким може бути фізична або юридична особа, яка наділена правосуб'єктністю, тобто можливістю і здатністю бути суб'єктом правовідносин з усіма правовими наслідками» [11, с. 860].

Ю.М. Старілов визначає суб'єктів адміністративного права як реальних учасників адміністративно-правових відносин, які, маючи відповідний адміністративно-правовий статус, беруть участь в організації публічного управління, в управлінській діяльності, а також у процесі управління, тобто адміністративних процедурах [12, с. 419].

О.Ф. Скакун суб'єктів правовідносин визначає як правоздатних осіб суспільного життя, які є носіями юридичних прав і обов'язків, тобто це індивідуальні чи колективні суб'єкти права, які використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, виступаючи реалізаторами суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, повноважень і юридичної відповідальності [13, с. 354].

У загальній теорії адміністративного права під суб'єктом розуміють носія (фізичну чи юридичну особу) прав і обов'язків у сфері публічного управління, передбачених адміністративно-правовими нормами, який здатен надати права реалізовувати, а покладені на нього обов'язки – виконувати [14, с. 226]. Із цього визначення випливає те, що «претендент» на статус суб'єкта адміністративного права за своїми особливостями потенційно здатний бути носієм суб'єктивних прав та обов'язків у сфері державного управління, тобто повинен мати комплекс соціальних передумов, які дозволяють їх йому надати. До зазначених особливостей належать такі:

- зовнішня відокремленість;
- персоніфікація в суспільних відносинах управлінського зразка, тобто виступ у вигляді єдиної особи-персони;
- здатність виражати і здійснювати державну волю в процесі адміністративно-правового регулювання суспільних відносин.

«Претендент», який має перераховані вище особливості, набуває статусу суб'єкта тільки в тому разі, якщо держава, використовуючи адміністративно-правові норми, робить його носієм (власником) прав та обов'язків, які реалізуються «претендентом» у сфері державного управління [15, с. 84]. Отже, керівнику у сфері виконання покарань властиві подані вище особливості, а це дає змогу стверджувати те, що він є суб'єктом адміністративно-правових відносин. При цьому потенційна здатність мати права й обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність), реалізовувати їх (адміністративна дієздатність) та власне їх наявність формують адміністративно-правовий статус керівника у сфері виконання покарань як суб'єкта адміністративного права.

Діяльність керівника перебуває під впливом сучасних докорінних змін у соціально-економічних сферах та політичних перетворень, складної криміногенної ситуації, проблем нормативно-правового, кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення. Крім того, на діяльності Державної криміналь-



но-виконавчої служби України відбиваються особливості чергового етапу її реформування, ознаками якого є суттєві зміни в системі управління, відкритість, підзвітність суспільству, структурна перебудова, демілітаризація, тісне партнерство з громадськими організаціями, нові підходи до оцінки результатів адміністративної і оперативно-розшукової діяльності. Зазначені чинники ставлять перед Міністерством юстиції абсолютно нові, до недавніх пір невластиві йому завдання, зумовлюють необхідність перегляду стратегічних напрямів діяльності, пошуку нових форм і методів управління оперативно-службовою діяльністю персоналу та фінансово-господарською діяльністю органів і установ, підвищення організаційної ролі керівника до рівня суспільних потреб у сфері виконання покарань.

Щодо системи суб'єктів адміністративно-правових відносин у сфері виконання покарань, то вона є досить складною, оскільки включає в себе як фізичних, так і юридичних осіб, а також як індивідуальних, так і колективних суб'єктів. Враховуючи, що системою є порядок, зумовлений правильним, плано-мірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь [16, с. 1320], то можна зазначити, що система суб'єктів адміністративно-правових відносин складається з учасників певних процесів чи певної діяльності, які виступають у вигляді особи, групи осіб чи організації, наділені необхідним обсягом прав та обов'язків, реалізуючи їх у своїй діяльності в межах конкретної системи.

Загалом як для адміністративного права, так і для адміністративно-правових відносин характерна наявність великої кількості суб'єктів із різними повноваженнями, структурою та правовими властивостями.

Для усвідомлення сутності, призначення, взаємозв'язку суб'єктів адміністративного права України важливого теоретичного та практичного значення набуває їх класифікаційний розподіл. Повною мірою це стосується й такого виду суб'єктів, як керівник у сфері виконання покарань. Розробка проблем такої класифікації передбачає формування знань щодо структури суб'єктів адміністративного права, є способом пізнання цієї структури. Однак варто звернути увагу, що в теорії адміністративного права відсутня єдина класифікація його суб'єктів, що зумовлено наявністю значної кількості суб'єктів адміністративного права, та немає єдиного підходу щодо класифікації суб'єктів права взагалі [17, с. 267].

Ю.П. Битяк до першого рівня класифікації суб'єктів адміністративно-правових відносин відносить: державні органи (органи законодавчої, виконавчої та судової влади, прокуратури, адміністрації державних підприємств і установ); структурні підрозділи органів держави, посадових осіб державних органів; власника (представника, менеджера, уповноваженого власника); об'єднання громадян, кооперативи, органи самоврядування, самодіяльні організації; громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства [19, с. 50]. Тож можемо дійти висновку, що наукові працівники як суб'єкти адміністративно-право-

вих відносин належать до групи індивідуальних (фізичних осіб).

Розрізняють загальний і спеціальний (особливий) статус індивідуальних суб'єктів адміністративного права [20, с. 163]. Останній характеризує адміністративно-правовий статус фізичних осіб у спеціалізованих сферах функціонування виконавчої влади. Одним із таких спеціальних адміністративно-правових статусів є статус керівника у сфері виконання покарань.

Зміст адміністративно-правового статусу суб'єкта адміністративного права залежить від того, є він частиною державного механізму чи ні; яким видом діяльності він займається; є він самостійною одиницею чи включений у більш складну організаційну структуру.

Професор В.Б. Авер'янов зазначав, що компетенція (права й обов'язки) є головною складовою частиною змісту правового статусу кожного органу, яка доповнюється такими важливими елементами, як його завдання, функції, характер взаємозв'язків з іншими органами (як за «вертикаллю», так і за «горизонталлю»), місце в ієрархічній структурі органів виконавчої влади, порядок вирішення установчих і кадрових питань тощо [21, с. 247].

У свою чергу Д.Н. Бахрах зазначає, що адміністративно-правовий статус складається з трьох блоків: 1) цільового, який визначає норми про цілі, завдання, функції та принципи діяльності; 2) організаційно-структурного, який складається з правових приписів, що регламентують порядок утворення, реорганізацію, ліквідацію органу, його структуру, лінійну і функціональну підпорядкованість; 3) компетенції як сукупності владних повноважень і підвідомчості [18, с. 85].

Водночас В.Я. Малиновський вважає, що правовий статус як правовий інститут складається з таких основних елементів, як завдання та цілі, компетенція, відповідальність, порядок формування та процедури діяльності цих органів [22, с. 378].

З огляду на такі наукові підходи доцільно в такому аспекті й розглядати правовий статус керівника у сфері виконання покарань та його особливості.

Висновки. Враховуючи викладене, доходимо висновку, що суб'єктами адміністративних правовідносин є учасники суспільних відносин, що виникають у сфері виконання покарань, які наділені адміністративною правосуб'єктністю, закріпленою нормами адміністративного права. Відповідно, суб'єктами адміністративно-правових відносин у сфері виконання покарань є система фізичних та юридичних осіб, які наділені адміністративною правосуб'єктністю та забезпечують реалізацію державної пенітенціарної політики.

На підставі аналізу особливостей адміністративно-правових відносин, властивих керівнику у сфері виконання покарань, можна стверджувати те, що він є суб'єктом адміністративно-правових відносин. При цьому потенційна здатність мати права й обов'язки у сфері державного управління (адміністративна правоздатність), реалізовувати їх (адміністративна дієздатність) та власне їх наявність формують адміністративно-правовий статус

керівника у сфері виконання покарань як суб'єкта адміністративного права.

Адміністративно-правовий статус керівника є одним зі спеціальних галузевих статусів індивіда (фізичної особи), що виокремлюється за характером оперативно-службової діяльності та пов'язаний з державним управлінням у сфері виконання покарань. Наголосимо, що адміністративно-правовий статус є чи не найголовнішою підставою для класифікації суб'єктів будь-яких правовідносин. Цей критерій формує особливості учасників правовідносин, що виникають у сфері виконання покарань. З'ясування особливостей адміністративно-правового статусу керівника у сфері виконання покарань є перспективним напрямом подальших наукових досліджень у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

- Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 // Урядовий кур'єр. – 2016. – № 100.
- Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 348 // Урядовий кур'єр. – 2016 – № 105.
- Колпаков В.К. Адміністративно-правові відносини: поняття та види / В.К. Колпаков // Юридичний науковий журнал. – 2013. – № 1. – С. 101–104. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Kolpakov.pdf.
- Шестак В.С. Адміністративно-правові відносини у механізмі адміністративно-правового забезпечення реалізації культурної функції держави / В.С. Шестак // Право і безпека. – 2012. – № 5(47). – С. 120–125. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/soc_gum/pib/2012_5/PB-5/PB-5_28.pdf.
- Петров Г.И. Советское административное право. Часть общая : [учебное пособие] / Г.И. Петров. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1960. – 344 с.
- Адміністративне право : [навчальний посібник] / О.І. Остапенко, З.Р. Кісіль, М.В. Коваль, Р.В. Кісіль. – К. : Правова Єдність, 2008. – 536 с.
- Ейдельберг М.М. Суб'єкти адміністративно-правових відносин, які виникають з приводу володіння земельною ділянкою / М.М. Ейдельберг // Форум права. – 2010. – № 2. – С. 145–150. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2010_2_26.pdf.
- Романюк Л.В. Адміністративно-правові засади формування кадрів органів виконавчої влади : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Л.В. Романюк ; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К, 2005. – 209 с.
- Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : [підручник] / за заг. ред. академіка НАПрН України О.М. Бандурки. – Х. : Золота миля, 2011. – 584 с.
- Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: [80000 слов и фразеологических выражений] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
- Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Юридична думка, 2007. – 992 с.
- Старилов Ю.Н. Курс общего административного права : в 3 т. / Ю.Н. Старилов. – М. : Норма, 2002. – Т. 1 : История. Наука. Предмет. Нормы. Субъекты. – 728 с.
- Скакун О.Ф. Теория держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
- Загальне адміністративне право : [підручник] / [І.С. Гриценко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька та інші] ; за заг. ред. І.С. Гриценка. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 568 с. 4.
- Яценко С.Л. Адміністративно-правові засади діяльності керівника в органах внутрішніх справ України : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.Л. Яценко ; Київський міжнародний ун-т. – К, 2009. – 225 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і готов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
- Мацелик Т.О. Класифікація суб'єктів адміністративного права / Т.О. Мацелик // Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки». – 2011. – Вип. 53. – С. 267–272.
- Бахрах Д.Н. Административное право : [учебник] / Д.Н. Бахрах. – М. : БЕК, 1996. – 368 с.
- Битяк Ю.П. Адміністративне право України : [підручник] / Ю.П. Битяк. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.
- Мацелик Т.О. Суб'єкти адміністративного права: поняття та види / Т.О. Мацелик // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2009. – № 3(46). – С. 159–164.
- Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. – 668 с.
- Малиновський В.Я. Державне управління : [навч. посіб.] / В.Я. Малиновський. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – К. : Атіка, 2003. – 576 с.